

XX ASR O‘SMIRLAR ADABIYOTINING ORIGINALLIGI VA POETIK TAKOMILI

Ra’no O‘ktamboyeva Xasan qizi

ToshDO‘TAU tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Maqolada Tohir Malikning “Alvido, bolalik” qissasida o‘smir ruhiyatining badiiy talqini tahlil qilinadi. Asarda o‘smir shaxsining shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy muhit, oilaviy omillar va jamiyatdagi muammolarning qahramon ruhiyati bilan uzviy bog‘liqligi yoritiladi. Tadqiqotda o‘smirning ichki kechinmalari, ruhiy ziddiyatlari hamda ijtimoiy fojialarning uning dunyoqarashi va xulq-atvoriga ko‘rsatgan ta’siri adabiy-psixologik jihatdan tahlil etiladi. Shuningdek, o‘zbek adabiyotshunosligida o‘smir obrazining badiiy ifodalanish xususiyatlari va ularning zamonaviy adabiy jarayondagi o‘rni ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *o‘smir ruhiyati, o‘smir obrazi, ijtimoiy muhit, badiiy tahlil, psixologik talqin, Tohir Malik, “Alvido, bolalik”, ichki kechinmalar, ruhiy ziddiyat, shaxs shakllanishi.*

XX asr adabiyotshunosligida o‘smirlar adabiyoti o‘zining mustaqil janriy chegaralarini belgilab olishi bilan xarakterlanadi. Asr boshlarida o‘smirlik mavzusi asosan bolalar adabiyotining mantiqiy davomi sifatida qaralgan va uning markazida ko‘proq axloqiy o‘g‘it, kattalarga itoat hamda ijtimoiy normalarga moslashish kabi didaktik maqsadlar turgan. Biroq, asrning o‘rtalariga kelib, dunyo adabiyotida, xususan, ingliz va o‘zbek adabiy jarayonida o‘smir shaxsiga nisbatan munosabat tubdan o‘zgardi. O‘smirlar adabiyotining bolalar adabiyotidan ajralib chiqishi jarayonida tipologik belgilar o‘zgardi. Agar bolalar adabiyoti uchun "himoyalangan dunyo" (protected world) kontseptsiyasi xos bo‘lsa, XX asrning ikkinchi yarmidagi o‘smirlar adabiyoti qahramonni shafqatsiz voqelik bilan yuzma-yuz qoldira boshladi. Bu davrda shakllangan "realistik o‘smirlar nasri" qahramonning nafaqat tashqi sarguzashtlarini, balki uning ekzistensial iztiroblarini ham tadqiq etishga kirishdi. Maykl Kart o‘zining “Yangi asr yoshlari: O‘smirlar adabiyotining evolyutsiyasi” (Young Adult Literature: From Romance to Realism, 2010) asarida ta’kidlaganidek, XX asrning 60–70-yillariga kelib adabiyot o‘smirning "shaxsiy ovozi"ga (voice) ega bo‘lishi bilan janr sifatida mukammallashdi.

O‘zbek adabiyotshunosligida o‘smirlar adabiyoti uzoq vaqt davomida "bolalar va o‘smirlar adabiyoti" ko‘rinishida bir blokda o‘rganib kelindi. Biroq Tohir Malikning “Alvido, bolalik” qissasining maydonga kelishi ushbu yondashuvning tor ekanligini ko‘rsatdi. Adib o‘smirlikni sarguzasht emas, balki fajia va ijtimoiy drama darajasiga olib

chiqdi. Bu asar o‘zbek nasrida o‘smir qahramonning sotsializatsiya jarayoni naqadar og‘riqli kechishi mumkinligini isbotlagan ilk namunalardan biri bo‘ldi.

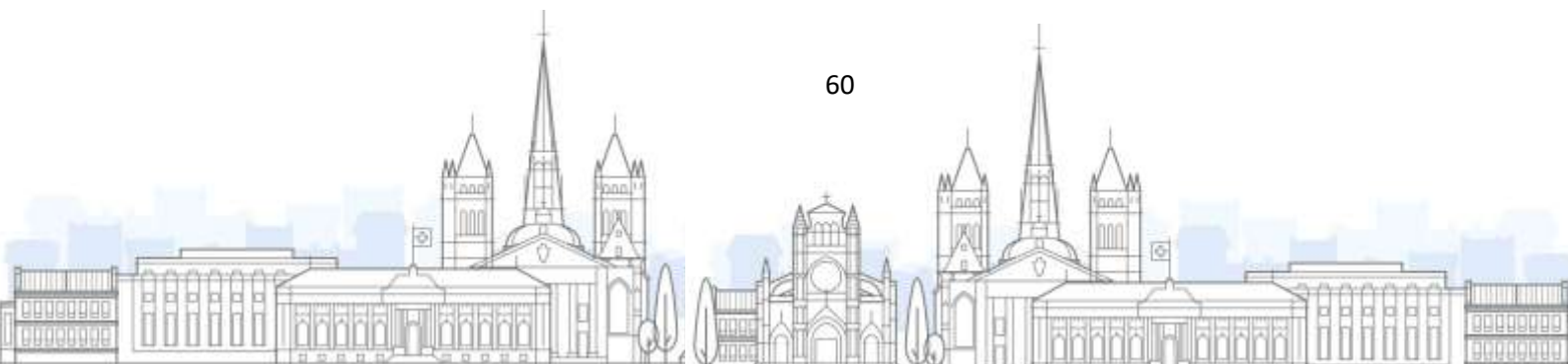
Shu nuqtayi nazardan, XX asr o‘smirlar adabiyoti evolyutsiyasi didaktikadan psixologizmga, sxematik obrazlardan murakkab shaxsiyat tahliliga qarab harakatlandi.

Ingliz adabiyotida esa Jeyms Ballardning “Quyosh saltanati” (Empire of the Sun, 1984) asari o‘smirlik fenomenini urush kontekstida tahlil qilishning cho‘qqisi bo‘ldi. Ballard an’anaviy "sarguzasht qissa" (adventure novel) qoliplaridan voz kechib, o‘smirlikning yakunini bolalik xayollarining o‘limi va omon qolish instinktining g‘alabasi sifatida tasvirladi. Bu yerda evolyutsiya shundaki, asr boshidagi o‘smir qahramonlar dunyoni o‘zgartirishga intilgan bo‘lsa, asr oxiridagi Ballard qahramonlari dunyo tartibsizligida o‘zligini saqlab qolishga harakat qiladi.

Ingliz adabiyotshunosligida urush davri o‘smirlari ruhiyatini tadqiq etgan olim Piter Xant (Peter Hunt) o‘smirlar adabiyoti tarixida urush mavzusini tahlil qilgan ekan, ushbu davrni "beg‘uborlikning tugashi" deb tavsiflaydi. Uning fikricha, Jeyms Ballard kabi yozuvchilar ijodida o‘smir obrazi an’anaviy "baxtli bolalik" kontseptsiyasidan butunlay uzilib, omon qolish instinkti bilan qurollangan realistik personajga aylanadi. Ballard o‘zining “Mirajlar: Avtobiografiya” (Miracles of Life: Shanghai to Shepperton, An Autobiography, 2008) asarida ta’kidlaganidek: “Urush — bu hamma narsa, jumladan, bolalikning ham haqiqiy yuzini ochib beruvchi shafqatsiz katalizatoridir”. Bu fikr “Quyosh saltanati”dagi Jeymning konslager sharoitida o‘zining ijtimoiy identifikatsiyasini yo‘qotib, yangi, pragmatik shaxsga aylanishini ilmiy jihatdan izohlaydi.

O‘zbek adabiyotshunosligida o‘smirlik va ijtimoiy muhit munosabatlarini o‘rgangan olimlar, xususan, Qozoqboy Yo‘ldoshev badiiy asarda o‘smir ruhiyatining ijtimoiy fojialar bilan bog‘liqligiga alohida urg‘u beradi. Tohir Malikning “Alvido, bolalik” qissasidagi o‘smirlar fojeasini tahlil qilganda, muallifning ijtimoiy turg‘unlik va axloqiy inqiroz davridagi "ko‘cha qonunlari"ni badiiy tadqiq etish mahorati namoyon bo‘ladi. Olim ta’kidlaganidek, Tohir Malik o‘smirni shunchaki tarbiya obyekti sifatida emas, balki ijtimoiy illatlarning qurboniga aylangan, ruhiyati parchalangan subyekt sifatida tasvirlaydi. Bu yerda ijtimoiy evrilish — turg‘unlik davri ma’naviyatining yemirilishi — o‘smir qahramonning jinoyat yo‘liga kirib qolishining deterministik (sabab-oqibatli) asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Qiyosiy planda ushbu ikki adibning yondashuvi “Ekstremal sharoitda o‘smir ruhiyati” muammosida birlashadi. Agar G‘arb adabiyotshunosligida Ballard asari urush keltirib chiqargan ruhiy jarohat (travma) sifatida o‘rganilsa, o‘zbek adabiyotshunosligida Tohir Malik asari “ijtimoiy adolatsizlik va ma’naviy bo‘shliqning o‘smir taqdiridagi fojiviy

in'ikosi sifatida talqin etiladi"³. Tohir Malikning "Alvido, bolalik" qissasida badiiy niyatning amalga oshishida an'anaviy ritorik chekinishlar va nasihatgo'ylik o'rnini personaj mantig'iga asoslangan yashirin muallif pozitsiyasi egallaydi Tohir Malikning "Alvido, bolalik" qissasida badiiy niyatning amalga oshishida an'anaviy ritorik chekinishlar va to'g'ridan-to'g'ri nasihatgo'ylik o'rnini personaj mantig'iga asoslangan yashirin muallif pozitsiyasi egallaydi. O'zbek adabiyotshunosligida Tohir Malik nasri va syujet poetikasi muammolarini, xususan, "Alvido, bolalik" qissasi qahramonlari ierarxiyasini tadqiq etgan adabiyotshunos olimi Sarvinoz Rasulova asardagi xarakterlar tahliliga to'xtalib, yozuvchining o'smirlar tabiatini ochishdagi individual uslubini alohida ko'rsatadi. Qissada voqealar muallif (uchinchi shaxs) tilidan bayon etilsada, hikoya qilish nuqtasi (point of view) bevosita o'smirning nigohiga yaqinlashtiriladi. Bosh qahramon Asror va uning atrofidagi o'smirlarning nutqiy iqlimi, jinoiy muhit leksikasi hamda ruhan ezilgan qahramonning ichki kechinmalari matn sirtida muallif ovozini yashirib, personaj ovozini birinchi planga olib chiqadi⁴. Muallif qahramonlarga yuqoridan turib sotsial yoki ma'rifiy hukm chiqarmaydi, balki ularni o'z mantiqiy darajasida va o'z muhiti qonuniyatlari doirasida harakatlantiradi, bu esa o'zbek o'smirlar nasrida narrativ strategiyaning o'ziga xos takomilini belgilaydi.

Xulosa:

Demak, XX asr o'smirlar adabiyoti evolyutsiyasi natijasida janrning originalligi uning reallikka yaqinligi va subyektiv tajribani hamma narsadan ustun qo'yishi bilan belgilandi. Bu jarayon Tohir Malik va Jeyms Ballard ijodida o'zining turli xil, ammo mohiyatan yaqin badiiy in'ikosini topdi.

XX asrning ikkinchi yarmi insoniyat tafakkurida sivilizatsiya inqirozlari va qadriyatlarning qayta baholanishi davri sifatida o'smir obrazining badiiy interpretatsiyasiga tub o'zgarishlar olib kirdi. Ushbu davr adabiyotida o'smir obrazi shunchaki ijtimoiy muhitning mahsuli emas, balki murakkab siyosiy kataklizmlarning eng sezgir indikator (ko'rsatkichi) sifatida namoyon bo'ladi. Jeyms Ballardning "Quyosh saltanati" (Empire of the Sun) va Tohir Malikning "Alvido, bolalik" asarlarida o'smir shaxsiyati ekstremal voqelik ta'sirida transformatsiyaga uchrashi masalasi qiyosiy tadqiqot uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gasiorek A. J. G. Ballard. – Manchester: Manchester University Press, 2005.
2. Malik E. Baxtsizlikdan baxtini topgan Tohir Malik. – Toshkent: Adolat, 2020.

³ Nomozov A. Tohir Malik guruhlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.

⁴ Malik E. Baxtsizlikdan baxtini topgan Tohir Malik. – Toshkent: Adolat, 2020.

3. Nomozov A. Tohir Malik gurunglari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017

4. Norboboyeva M. “Alvido, bolalik” qissasida “Yetim bola” obrazining poetik talqini // Jamiyat va innovatsiyalar. – Toshkent, 2021.

